

BÆREKRAFTSSTRATEGI FOR FRILUFTSRÅDET NORDMØRE OG ROMSDAL

Mars 2020

Innhold

1. Om denne strategien	3
2. Bærekraftig utvikling	3
3. Friluftsliv og bærekraft	4
4. Friluftsrådets virkeområde og bærekraft	6
4.1. FNs bærekraftsmål og Friluftsrådet	6
4.2. Friluftsrådets virkeområde i forhold til bærekraftsbegrepet	8
4.3. Gjennomgående tema	8
4.3.1. Transport	8
4.3.2. Utstyr og klær	9
4.3.1. Drift av friluftsrådet – andre tiltak	9
4.3.2. Kunnskap og holdningsarbeid	10
4.4. FNRs aktiviteter	10
4.4.1. Stikk UT!	10
4.4.2. Friluftskoler, læring i friluft, kurs, turer og opplegg	11
4.4.3. Marin forsøpling	11
4.5. Tilrettelegging og infrastruktur	11
4.6. Politikk og arealforvaltning	12
4.7. Tiltak utenfor FNRs virkeområde	12
5. Prioriteringer og tiltaksliste per mars 2020	13
6. Oppfølging	15
7. Vedlegg	16
7.1. Vedlegg 1 Sjekkliste for bærekraftig mat	16

Utarbeidet: 10.03.2020

Revidert: ----

1. Om denne strategien

Friluftsrådet Nordmøre og Romsdal (FNR) har nedfelt i sin formålsparagraf å *stimulere til friluftaktiviteter for alle – gjennom å oppleve og mestre opphold og utfordringer i naturen på en bærekraftig måte*. Ved starten til et nytt 10-år er det samtidig et tydelig behov for å endre menneskehetens livsførsel i bærekraftig retning og gjennom FN er det formulert en felles arbeidsplan i form av globale bærekraftsmål. Friluftsrådet Nordmøre og Romsdal (FNR) ønsker å bidra til en riktig utvikling i størst mulig grad.

FNR erkjenner at det som ikke er planlagt med bærekraft som et grunnleggende premiss, vil ikke ha livets rett i framtiden. Den alvorlige utviklingen innen klima- og naturødeleggelse gjør at ingen kan «stå over» denne dugnaden, heller ikke friluftslivet. FNR ønsker å gi sitt bidrag, slik at friluftslivet kan bli en større del av løsningen i stedet for å være en del av problemet.

Dette dokumentet inneholder en enkel analyse av vår virksomhet i lys av bærekraftsspørsmål. Tekstene er forsøkt holdt korte og stikkordsmessige og det er lånt tekster fra andre nettsteder der det har passet, samtidig som det er forsøkt å dekke et behov for tekster til kommunikasjon og videre arbeid. Analysen ender opp med en tiltaksliste, med en viss grad av prioritering. Det er også problemstillinger som blir belyst uten å bli besvart med tiltak. Dokumentet er tenkt som et oversiktskart over temaet, der nye tanker, ideer, trender og problemstillinger kan plasseres inn etter hvert.

Arbeidet er forankret i FNRs årsplan for 2019 og 2020. Dokumentet er utarbeidet av de ansatte i FNR med oppstartsmøte desember 2019 og jevnlig diskusjoner om problemstillinger, tiltak og prioriteringer, samt utforming av dokumentet. Innspill er hentet fra ulike ressurspersoner og partnere.

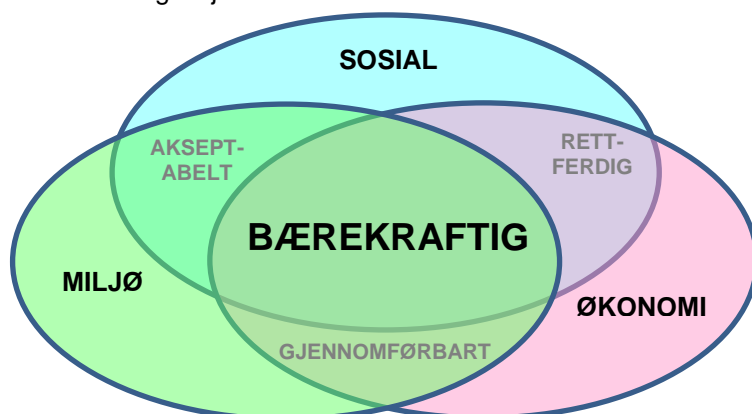
2. Bærekraftig utvikling

Definisjon av bærekraftig utvikling

Utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov. (Kilde: FN)¹

Bærekraftig utvikling er et globalt begrep som er basert på solidaritet med kommende generasjoner, i tillegg til alle de som lever i dag. Det er en anerkjennelse av at vi bare har en klode, med en begrenset mengde ressurser, og at det er i vår felles interesse å ta vare på den.

FNs 17 bærekraftsmål er verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene innen 2030. Da målene ble vedtatt i 2015, var det med en ny forståelse for at økonomi, ulikhet og miljø påvirker hverandre i større grad enn det vi trodde tidligere. Det er sammenhengen mellom de tre dimensjonene som avgjør om noe er bærekraftig. For ikke å bruke opp den eneste kloden vi har, må vi finne løsninger som balanserer belastningen på miljøet med forbruket og økonomien vår, og vi må finne bedre måter å fordele ressursene på. Det er bærekraftig både for mennesker og miljøet.¹

Figur 1: De 3 dimensjonene i bærekraftig utvikling (etter Korsager & Scheie, 2015b).

¹ <https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Baerekraftig-utvikling>

3. Friluftsliv og bærekraft

«Friluftsliv» som begrep forbindes raskt og intuitivt med verdier som også kobles til bærekraft. Miljøvern, kjærlighet til naturen, sunnhet for kropp og sjel og «det enkle friluftslivet» er deler av friluftslivets identitet som harmonerer godt med bærekraftbegrepet. Denne identiteten er utvilsomt en del av friluftslivets egenart, men det kan hevdes at enkelte verdier har blitt framhevet og dyrket fram som en større del av friluftslivet enn det som er reelt.

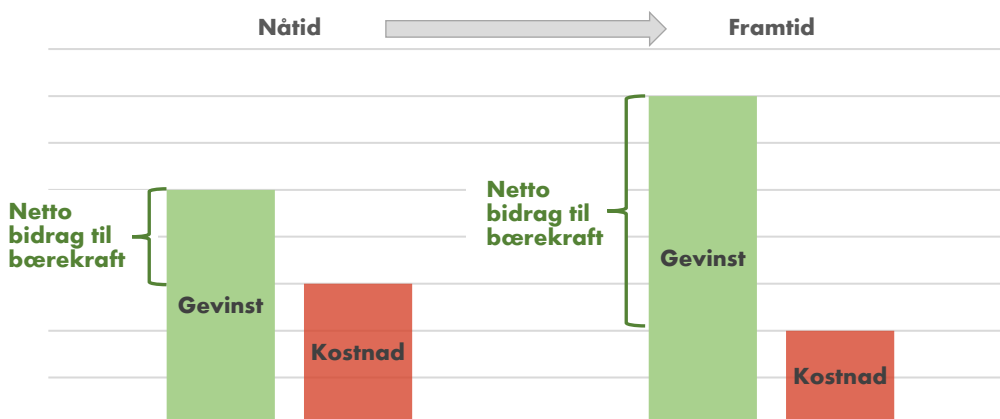
Friluftslivet har nemlig blitt en del av forbrukskulturen i den vestlige verden og bidrar sammen med øvrige samfunnssektorer til en ikke-bærekraftig ressursbruk. Transport, utstyr, areal og naturinngrep i forbindelse med friluftslivsaktiviteter bidrar i dag til en ikke ubetydelig del av vårt forbruk av natur og økosystemtjenester.

Denne motsetningen mellom friluftslivets identitet og den faktiske utlevelsen har gitt opphav til begrepet *Friluftspadokset*:

Friluftspadokset

*Jo mer vi bruker den naturen vi elsker så høyt, jo mer ødelegger vi den.
Både gjennom hvordan vi bruker den, hva vi har på oss og
hvordan vi kommer oss dit.²*

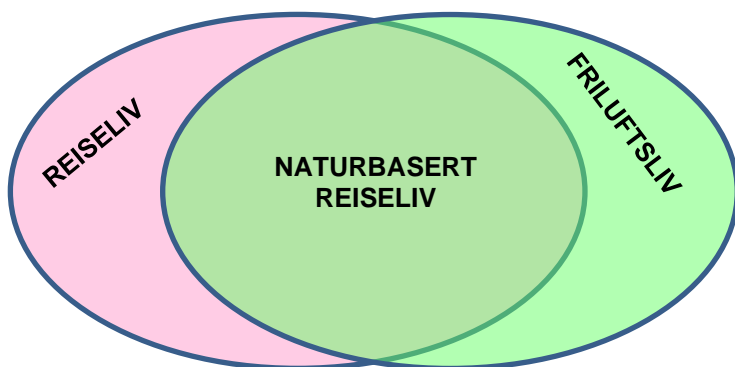
Dette er ikke et egentlig og uløselig paradoks, men snarere en motsetning mellom de positive og negative effektene av friluftsliv. Vårt arbeid for mest mulig «Friluftsliv for alle» har positive effekter, samtidig som det har kostnader for miljøet. Motsetningene vil være der enten vi snakker om flere Stikk UT!-brukere eller bygging av tilrettelagte stier. Tilsvarende motsetninger finnes åpenbart også mellom mange av FNs bærekraftsmål og også på andre områder handler bærekraft om å balansere målene mot hverandre. Motsetningen mellom friluftslivets positive effekter og kostnader peker også ut den bærekraftige retningen: Vi må maksimere de positive effektene av vårt friluftsliv, samtidig som vi minimerer kostnadene.

Figur 2: Utvikling i bærekraftig retning handler om å øke bærekraftsgevinstene og redusere kostnadene på bl.a. miljøet.

² Floke by Æra - <http://flope.era.as/friluft>

Friluftslivet er heller ikke enhetlig og kan ikke defineres uten å gjøre definisjonen svært vid.³ Deler av dette vide landskapet harmonerer bedre med «i-pakt-med-naturen»-identiteten enn andre. Igjen vil grad av forbruk (reise, utstyr, arealbruk) være viktige parametere. For eksempel vil deler av friluftslivet også kunne defineres som reiseliv og disse to begrepene er i betydelig grad sammenfallende. Reising og bruk av reiselivstjenester inngår i mye av friluftslivet og natur- og friluftsopplevelser inngår i en stor del av reiselivet. Koblingen med reiseliv er tatt med her fordi det naturbaserte reiselivet bidrar til et betydelige miljøavtrykk og fordi det her er sterke drivere for en utvikling mot større forbruk. Et bærekraftig reiseliv er også nevnt som egne delmål av FN. Det kunne vært gjort tilsvarende koblinger mellom friluftsliv og andre aktiviteter, som også bidrar til relativt store miljøavtrykk.

Figur 3: Reiseliv og friluftsliv er overlappende mengder. Reiseliv er dessuten en av verdens største næringer. Globalt er 1 av 10 jobber innen reiseliv og 10,4% av verdens BNP skapes av reiselivsnæringen.⁴

Selv om alle FNs 17 bærekraftsmål i utgangspunktet er likestilt, må utviklingen innen klima- og naturødeleggelse trekkes fram som det området hvor vi raskest nærmer oss grensen for planetens bæreevne. Uansett hvordan man velger å definere begrepene så er det opplagt at alle samfunnssektorer må delta i dugnaden og gjøre sitt for å redusere sine avtrykk.

Samtidig kan det hevdes at friluftslivet har i seg noen av løsningene på de utfordringene vi står ovenfor og i bærekraftsammenheng kan friluftslivet kalles en «pluss-sektor». Respekt, forståelse og kjærlighet for naturen vi lever i vil være avgjørende for å greie den nødvendige omstillingen og friluftslivet bidrar til dette. Friluftslivet bidrar også til viktige bærekraftsmål gjennom enkle og inkluderende aktiviteter som fremmer fysisk og psykisk helse og reduserer effekter av utenforskap. Friluftslivet kan også bidra til miljøvennlig transport og til mer bærekraftige byer og bærekraftig livsstil. I dette dokumentet er det ikke lagt vekt på å framheve disse positive effektene spesielt, ettersom de positive sidene ved friluftslivet danner grunnlaget for FNRs eksistens og hele vårt samfunnsoppdrag.

³ For en diskusjon av den offisielle definisjonen av *Friluftsliv* anbefales <https://www.harvestmagazine.no/artikkel/friluftsliv-for-alle>

⁴ World Travel & Tourism Council - www.wttc.org - 10.03.2020

4. Friluftsrådets virkeområde og bærekraft

4.1. FNs bærekraftsmål og Friluftsrådet

For å bli kjent med bærekraftbegrepet har vi gjort en gjennomgang av FNs 17 bærekraftsmål og 169 delmål. Mange av FNs mål peker på store, globale spørsmål som global ulikhet, fattigdom, sult, barn og kvinners rettigheter i utviklingsland, fredsarbeid og internasjonalt samarbeid.

Naturlig nok berører FNRs virkeområde enkelte av målene i større grad enn andre. Nedenfor er FNs 17 bærekraftsmål og de delmål som er mest relevant for FNR listet opp:

FNs bærekraftsmål (Sustainable Development Goal - SDG)	Delmål mest relevant for FNRs virkeområde (stikkordsform)	
	UTRYDDE ALLE FORMER FOR FATTIGDOM I HELE VERDEN	
	UTRYDDE SULT, OPPNÅ MATSIKKERHET OG BEDRE ERNÆRING, OG FREMME BÆREKRAFTIG LANDBRUK	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe for bærekraftig matproduksjon
	SIKRE GOD HELSE OG FREMME LIVSKVALITET FOR ALLE, UANSETT ALDER	<ul style="list-style-type: none"> • Forebygge misbruk av alkohol og narkotiske stoff • Redusere skader og dødsfall i trafikken • Redusere skader og dødsfall som følge av farlige kjemikalier og forurensning. • Forebygge tobakksskader • Bedre håndtering av nasjonale helserisikoer
	SIKRE INKLUDERENDE, RETTFERDIG OG GOD UTDANNING OG FREMME MULIGHETEN FOR LIVSLANG LÆRING FOR ALLE	<ul style="list-style-type: none"> • Sikre at alle fullfører grunnskole og videregående opplæring • Sikre alle nødvendig kompetanse for å fremme bærekraftig utvikling
	OPPNÅ LIKESTILLING OG STYRKE JENTERS OG KVINNERS STILLING	<ul style="list-style-type: none"> • Sikre likestilling mellom kjønnene
	SIKRE BÆREKRAFTIG VANNFORVALTNING OG TILGANG TIL VANN OG GODE SANITÆRFORHOLD FOR ALLE	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe mot avfallsdumping og forurensning • Ta vare på vannressurser • Bevare vannrelaterte økosystemer
	SIKRE TILGANG TIL PÅLITLIG, BÆREKRAFTIG OG MODERNE ENERGI TIL EN OVERKOMMELIG PRIS FOR ALLE	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe for energieffektivisering • Øke andel fornybar energi
	FREMME VARIG, INKLUDERENDE OG BÆREKRAFTIG ØKONOMISK VEKST, FULL SYSSELSETTING OG ANSTENDIG ARBEID FOR ALLE	<ul style="list-style-type: none"> • Bedre utnyttelse av ressurser og oppheve kobling mellom økonomisk vekst og miljødeleggelse • Arbeid for alle, deriblant ungdom og personer med funksjonsnedsettelse • Færre unge utenfor utdanning eller arbeid • Jobbe for bærekraftig turistnæring som skaper arbeidsplasser og fremmer lokal kultur og produkter

	<p>BYGGE ROBUST INFRASTRUKTUR, FREMME INKLUDERENDE OG BÆREKRAFTIG INDUSTRIALISERING OG BIDRA TIL INNOVASJON</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe for bærekraftig infrastruktur med mer effektiv bruk av ressurser og mer bruk av miljøvennlige teknologiformer
	<p>REDUSERE ULIKHET I OG MELLOM LAND</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Sørgje for å myndiggjøre og inkludere alle, uten hensyn til alder, kjønn, funksjonsevne, rase, etnisitet, nasjonal opprinnelse, religion eller økonomisk eller annen status • Sikre like muligheter og redusere forskjellsbehandling
	<p>GJØRE BYER OG BOSETTINGER INKLUDERENDE, TRYGGE, MOTSTANDSDYKTIGE OG BÆREKRAFTIGE</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe for trygge, lett tilgjengelige og bærekraftige transportsystemer, for alle. • Verne om og sikre kultur- og naturarv • Redusere skader som følge av naturkatastrofer • Jobbe for bedre luftkvalitet og avfallshåndtering • Sikre tilgang til trygge, inkluderende og lett tilgjengelige grøntområder, for alle
	<p>SIKRE BÆREKRAFTIGE FORBRUKS- OG PRODUKSJONSMØNSTRER</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bærekraftig forbruk og produksjon • Bærekraftig forvaltning og bruk av naturressurser • Redusere matsvinn • Redusere utslipp av kjemikalier • Redusere avfallsmengde • Bærekraftig drift og arbeidsmetoder • Bærekraftige ordninger for anskaffelser • Sikre alle relevant informasjon og bevissthet om bærekraftig utvikling og livsstil i harmoni med naturen • Jobbe for bærekraftig turistnæring som skaper arbeidsplasser og fremmer lokal kultur og produkter
	<p>HANDLE UMIDDELBART FOR Å BEKJEMPE KLIMAENDRINGENE OG KONSEKVENSENE AV DEM</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bidra til klimatilpasninger • Tiltak mot klimaendringer
	<p>BEVARE OG BRUKE HAV OG MARINE RESSURSER PÅ EN MÅTE SOM FREMMER BÆREKRAFTIG UTVIKLING</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe mot marin forsøpling og havforurensning • Jobbe for å bevare og verne marine økosystemer • Jobbe mot overfiske og bevaring av fiskebestander
	<p>BESKYTTE, GJENOPPRETTE OG FREMME BRUK AV ØKOSYSTEMER, SIKRE BÆREKRAFTIG SKOGFORVALTNING, BEKJEMPE ØRKENSPREDNING, STANSE OG REVERSERE LANDFORRINGELSE SAMT STANSE TAP AV ARTSMANGFOLD</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Jobbe for å bevare og verne økosystemer og tjenester • Stans ødeleggelse av habitater og tap av biologisk mangfold • Jobbe mot spredning av fremmede arter • Innarbeide prinsipper om økosystemer og biologisk mangfold i planleggingsarbeid
	<p>FREMME FREDELIGE OG INKLUDERENDE SAMFUNN MED SIKTE PÅ BÆREKRAFTIG UTVIKLING, SØRGE FOR TILGANG TIL RETTSVERN FOR ALLE OG BYGGE VELFUNKJONERENDE, ANSVARLIGE OG INKLUDERENDE INSTITUSJONER PÅ ALLE NIVÅER</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Fremme partnerskap i det offentlige og mellom det offentlige og private.
	<p>STYRKE GJENNOMFØRINGSMIDLENE OG FORNYE GLOBALE PARTNERSKAP FOR BÆREKRAFTIG UTVIKLING</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Fremme partnerskap i det offentlige og mellom det offentlige og private.

Tabell 1: FNs 17 bærekraftsmål og et utvalg av delmål som er mest relevante for FNRs arbeid. Delmålene er forkortet og omskrevet noe for å gjøre dem oversiktlige.

4.2. Friluftsrådets virkeområde i forhold til bærekraftsbegrepet

Det er også gjort en gjennomgang av FNRs virksomhet i dag og i nær framtid og vurdert hvilke av våre fagfelt og tiltak som er mest relevante ift. bærekraftsspørsmål. Friluftsrådets samfunnsoppdrag innebærer i stor grad positive bidrag til et bærekraftig samfunn, bl.a. i form av formidling av respekt for natur, bedret fysisk og psykisk helse, inkludering, bærekraftig transport og bærekraftige lokalsamfunn. Det er altså viktig for FNR å jobbe effektivt og målrettet for å utvikle og løse dette samfunnsoppdraget og jobbe for at friluftsliv vektet tilstrekkelig i samfunnsdebatten. Det samme gjelder vår innsats for å sikre tilstrekkelig med ressurser til egne drift og friluftslivstiltak. Hvordan vi best gjør dette, ivaretas av våre øvrige strategier og handlingsplaner og er i begrenset grad tatt med i dette dokumentet. Her vil det i større grad settes søkelys på hvordan vi reduserer kostnadene, for bl.a. miljø, som følge av vår virksomhet.

FNR bidrar direkte til forbruk og kostnader for miljøet gjennom drift og egen aktivitet. Samtidig har vi indirekte påvirkninger i form av hvordan vi legger til rette for og påvirker andres aktiviteter. De direkte påvirkningen vil generelt være mindre og tiltak ha mindre betydning, samtidig som de ofte vil være enklere å gjennomføre enn for de indirekte påvirkningene. Men det vil være som påvirker og tilrettelegger for andres utøvelse av friluftsliv vi vil kunne utgjøre den største effekten. Forskjellen i mulig effekt vil være svært stor, fra de minste, banale grepene i hverdagen, til de store og viktige grepene for samfunnsstrukturen. Det er forsøkt å skille mellom disse to i gjennomgangen nedenfor, selv om de i mange tilfeller er overlappende.

Analysen er gjort så kortfattet som mulig og det har ikke vært hensiktsmessig å ta med mye bakgrunnsstoff, problembeskrivelser eller alle konsekvenser og koblinger mellom tiltak. Mange av arbeidsfeltene henger sammen med hverandre og det vil være overlappende påvirkninger og tiltak for de ulike feltene. Inndelingen er derfor gjort for å skape en slags struktur i denne teksten og må ikke sees på som hindring for løsninger på tvers. En del problemstillinger blir stilt som spørsmål uten at det på nåværende tidspunkt har vært mulig å trekke konklusjoner. Dette må gjøres i videre arbeid.

4.3. Gjennomgående tema

4.3.1. Transport

Transport er den største kilden til klimagassutslipp i Norge. Transport står for 31 prosent av klimagassutslippene våre, og veitrafikk står for halvparten av dem. Det finnes tre hovedstrategier for å fremme bærekraftig transport:⁵

1. Gjøre transporten mer effektiv gjennom planlegging og utnyttning av kapasitet
2. Forandre transporten til mer miljøvennlige transportformer
3. Transportere mindre

Direkte kan FNR redusere fossil-bilkjøring og bruk av fly i drift og egne aktiviteter. Vi kan planlegge slik at transportbehovet minimeres for oss og andre gjennom følgende tiltak:

- Velge kollektivtransport framfor egen bil
- Redusere antall flyreiser til konferanser og møter ved å reise færre personer og til færre møter
- Ta i bruk videokonferanse i større grad og be om at dette brukes av våre samarbeidspartnere
- Legge opp til møter og arrangement med korteste reisevei, kollektivmulighet og legge til rette for samkjøring ved å dele påmeldingslister og oppfordre til dette
- Slå sammen flere reiser/formål med reise, vurdere overnatting framfor flere dagsreiser
- Stimulere til fossilfri transport for ansatte til og fra jobb, utlån av FNRs el-sykkel
- Lage regnskap for utslipp fra transport (kan gjøres enkelt for ant. flyreiser og bil)
- Redusere antall egne biler og/eller anskaffe el-bil til egen bruk evt. vurdere bildeling

Indirekte vil FNR kunne påvirke andre til å redusere sine transportutslipp gjennom følgende tiltak:

- Stimulere til nærturer, samkjøring og bruk av sykkel og kollektivtransport
- Arbeide for bedre kollektiv dekning til turmål og utvikle turmål der det er kollektivmuligheter

⁵ <https://baerekraft.ungdomsbedrift.no/transport>

- Jobbe for at nærturområder ivaretas og utvikles
- Jobbe for «grønn samferdsel» - dvs. bruke grønne områder/naturen, til fots eller på sykkel, i folks daglige transport
- Oppfordre til å gjøre bevisste transportvalg som beskrevet ovenfor

Som en kommentar til dette avsnittet kan det trekkes fram at FNR alt bidrar positivt på dette området med å stimulere til ferdsel til fots, sykkel, osv. Det nevnes også at reduserte transportutslipp raskt vil komme i motsetning til ønsket om økt friluftaktivitet i befolkningen. Et tredje moment som må tas med i vurderinger er at mulighet for kollektivreiser er veldig ulikt mellom byer og tynnere befolkede områder.

4.3.2. Utstyr og klær

Forbruk av klær og utstyr bidrar til betydelige utslipp av klimagasser (17% av totale utslipp i Norge⁶) samt andre utslipp, naturødeleggelse, ressursforbruk, avfallsutfordringer og sosiale problemer i produksjonsland. Det er hevdet at nordmenn bruker 15 mrd kroner på sports- og friluftsutstyr og at dette er 3 ganger så høyt som snittet i EU.⁷ Reduksjon, gjenbruk, reparasjon og resirkulering (Reduce, Reuse, Repair, Recycle) er stikkord for en bærekraftig utvikling på området.

Tiltak, egne aktiviteter og drift:

- Kritisk behovsvurdering før innkjøp av utstyr (unngå «dingser» til premier, flerbruksutstyr framfor spesialutstyr).
- Vedlikeholde og reparere framfor å kjøpe nytt
- Kjøpe kvalitetsutstyr som varer
- Kjøpe brukt (kan vi profilere oss på egne/brukte klær?)
- Velge produkter som er miljømessig og sosialt bærekraftige (material og produksjonsmetoder)
- Unngå engangsutstyr

Indirekte vil FNR kunne påvirke folks forbrukervalg ved å:

- Være gode rollemodeller og oppfordre til bevisste forbrukervalg, jf. listen over
- Fremme det enkle friluftslivet framfor det utstyrskrevene
- Stimulere og legge til rette for gjenbruk og reparasjon (lenker til finn.no, byttedager, reparasjonshjelp)
- Framsnakke utlån og utleie og bidra til utstyrsdeling (utlånshytter, utstyrsentraler)

Kommentar: FNR har et begrenset utstyrslager som lånes ut til de som spør. Et slikt tilbud begrenses av geografi i vårt område og innkjøp og lokalisering av utstyrsentraler må planlegges med tanke på størst mulig bruk for minst mulig transport.

4.3.1. Drift av friluftsrådet – andre tiltak

FNR kan jobbe mot bærekraftige løsninger også på andre områder der vi bidrar til utslipp.

- Oppvarming og forbruk knyttet til kontor og lager
 - Kreve god energioptimering fra Idrettssenteret
- Avfallshåndtering
 - Redusere avfallsmengder mest mulig – vær obs på dette ved større innkjøp og krev minst mulig emballasje
 - Størst mulig grad av kildesortering på kontor og Idrettssenteret – krev ordninger som legger til rette for dette fra huseier
 - Kildesortering også på turer og arrangement
- Mat er en stor kilde til klimautslipp (30% globalt) og miljøskade (areal, vann, kjemikalier, etc). FNR kan redusere sitt avtrykk ved å etterspørre og servere bærekraftig mat ifm. vår drift og arrangementer. Det kan settes opp en enkel sjekklister til bruk internt og ved bestilling. (Se utkast i vedlegg 1)
- Miljøsertifisering av egen bedrift eller egne «produkter»

⁶ <https://www.framtiden.no/gronne-tips/fritid/21-klimafotavtrykk-av-forbruket-vart.html>
(burde hatt bedre tall på dette)

⁷ Floke by Æra - <http://floke.era.as/friluft>

4.3.2. Kunnskap og holdningsarbeid

Som en relativt liten virksomhet, vil FNR ha det største potensialet for å redusere miljøbelastninger gjennom vår påvirkning på andre og dette punktet er tatt med for å kunne samle en del tverrgående tiltak på feltet. Gjennom formidling av kunnskap, holdninger og rettleiding mot et bærekraftig friluftsliv, vil FNR kunne påvirke brukere av våre tilbud og øvrige innbyggere i våre kommuner. Vi vil i tillegg kunne påvirke samarbeidspartnere i fylket og landet ellers, for eksempel kommuner, Friluftsrådene Landsforbund (FL), Møre og Romsdal Fylkeskommune (MRFK), andre friluftsråd, andre organisasjoner, kunder og leverandører.

Mulige tiltak innen kunnskap og holdningsarbeid (se også det som er nevnt andre steder):

- Være gode rollemodeller, både som enkeltindivider og som virksomhet

Formidle kunnskap om bærekraft og friluftsliv gjennom våre kanaler (nettsider, nyhetsbrev, sosiale medier, kronikker, publikasjoner, delta i debatter, delta på andres arrangement med stand/aktiviteter).

- Formidle ferdigheter i bærekraftig friluftsliv og naturforståelse (sporløs ferdsel, kunnskap og respekt for natur, ferdsel på naturens premisser)
- Stimulere til kortreist friluftsliv og de store opplevelsene i de små tingene (blåtime-turer, «microradventure», padle og sykle i nærområdet)

Kommentar: Hvordan man informerer om og stimulerer til bærekraftige adferdsendringer er en utfordrende balansegang. Man må søke å stimulere konstruktiv stolthet over gode valg, framfor destruktiv skam eller flauhet over mindre bærekraftige valg. Personlig ståsted (holdninger, kunnskap, erfaringer) vil påvirke mottakerens respons på et gitt budskap og komplisere oppgaven ytterligere.

4.4. FNRs aktiviteter

4.4.1. Stikk UT!

Stikk UT! er FNRs største enkelttiltak (i samarbeid med Sunnmøre Friluftsråd) med en deltakelse i sommersesongen 2019 på 23 000 personer og 490 000 registrerte turer. Antall deltakere tilsvarer ca. 8,5% av innbyggerne i Møre og Romsdal⁸. Ordningen omfatter også Stikk UT!-Ski i vintersesongen. Stikk UT! er landets største turkassetrim og modell og inspirasjon for flere tilvarende ordninger i landet. Stikk UT! bidrar til antatt store verdier for samfunnet, og bærekraft, i form av fysisk aktivitet, naturglede, stedstilhørighet med mer.

Samtidig har det store volumet på Stikk UT! synliggjort en del kostnader ved friluftslivet i form av reiseaktivitet, parkeringsutfordringer, slitasje på terreng, forstyrrelser på vilt og husdyr osv. «Friluftsparadokset» blir godt synlig i FNRs arbeid med Stikk UT! der vi i arbeidet med friluftsliv for alle også skader den naturen vi er avhengig av. I spørreundersøkelser⁹ oppgir brukere at de i stor grad verdsetter mulighetene til å finne nye turmål og reise nye steder, noe som understreker motsetningen som ligger i friluftslivsutøvelse.

Omfanget, omdømmet og rollen Stikk UT! har, gjør det til et av FNRs viktigste satsingsområder, og vil også være av de viktigste feltene hvor vi kan arbeide med bærekraft. Samtidig som vi kan ta tak i flere utfordringer knyttet til Stikk UT! kan ordningen også være en del av løsningen på samfunnets utfordringer. Stikk UT! bidrar til bedre fysisk og psykisk helse, stedstilhørighet og brobygging mellom regioner, og har løftet nærturer og kortreist friluftsliv. Stikk UT! er et virkemiddel for å styre trafikk til områder som øker bærekraftsgevinstene, f.eks. til kortreiste turmål og utenom sårbare naturverdier. Stikk UT! er et strukturelt tiltak som administreres av FNRs, men som i stor grad driftes av lokalt kontaktnett og med relativt lite reising ifm. tilretteleggingsarbeid.

Mulige tiltak knyttet til Stikk UT!

- Formidle holdninger og kunnskap til Stikk UT!-brukere og andre gjennom kartet som sendes ut, nettside, nyhetsbrev og medieoppslag (når svært mange)
- Videreutvikle Stikk UT!-vettreglene ift. bærekraft

⁸ Stikk UT! har også brukere bosatt utenfor Møre og Romsdal som talt med i de ca. 23 000.

⁹ Strategi for Stikk UT! 2020-2025, Friluftsrådet Nordmøre og Romsdal, mars 2020.

- Legge til rette for turer med mindre behov for fossil transport
 - Turer der folk bor, som kan nås til fots hjemmefra eller med sykkel
 - Endre fokus fra å reise til flest mulig forskjellige turmål med store avstander (telling, måling og belønning av bærekraftige valg)
 - Økt oppmerksomhet om store opplevelser i små og nære ting
 - Øke bruk av kollektivtransport til Stikk UT! (velge startpunkt nært stoppested, koble med FRAM-appen, jobbe for bedre kollektivdekning, etablere Stikk UT!-knutepunkt med flere turer og god kollektivdekning)
- Kvalitetssikre turer ift. bærekraft (transport, slitasje, parkering, naturverdier, grunneierinteresser og risiko for skade) gjennom dialog med myndigheter, organisasjoner og grunneiere
- Vektlegge sosial inkludering (turvenn, samkjøring) og øke turens positive bidrag til bærekraftsmål
- Lage sett med måleparametere for Stikk UT!-bærekraft for brukere og/eller bedrifter
- Lage klima og/eller bærekraftsregnskap for Stikk UT!
- Vurdere konseptet Stikk UT!-ferie som kortreist flerdagers alternativ i helger og ferier

4.4.2. Friluftskoler, læring i friluft, kurs, turer og opplegg

FNR arrangerer og støtter en rekke ulike aktivitetstiltak der vi har mulighet til å redusere vårt avtrykk og har mulighet til å påvirke deltakere og samarbeidspartnere. De fleste av tiltakene er rettet mot grupper med spesielle behov og arrangeres i nærområdet, og bidrar slik sett til viktige bærekraftsmål. For å redusere «kostnadene» vil mange av de generelle tiltakene vil være aktuelle innen:

- Transport – redusere fossil-transport, se punkt 4.3.1.
- Utstyr – redusere, gjenbruke, reparere og resirkulere, se punkt 4.3.2.
- Holdnings- og kunnskapsarbeid – lage egne undervisningsopplegg for
 - Respekt og forståelse for natur og økologi
 - Sporløs ferdsel
 - Sjøpelsortering
 - Friluftsliv og bærekraft
 - ...mer

4.4.3. Marin forsøpling

FNR arbeider med marin forsøpling gjennom ordningen «Stikk UT og plukk!» og gjennom samarbeidet med Plastjegerne på Smøla. Innsatsen er avhengig av støtte fra staten og må følge de føringene som følger med støtten. FNR mener vi har funnet en god måte å stimulere til strandrydding gjennom «Stikk UT og plukk!». Den strukturelle tilretteleggingen og det brede lokale engasjementet som er oppnådd bidrar til mer rydding, og i tillegg at flere dermed vil være bevisste på å unngå ytterligere forsøpling og få generelt økt respekt for natur. FNR vil jobbe for statlig og annen støtte slik at vi kan videreføre dette arbeidet.

Samtidig må ordningen vurderes opp mot bærekraftskriteriene slik at man får størst mulig miljøgevinst igjen for innsatsen i form av penger, tid, transport osv. De generelle tiltakene knyttet til transport, utstyr og holdnings-/kunnskapsarbeid må vurderes konkret også for dette arbeidsfeltet.

4.5. Tilrettelegging og infrastruktur

Når det gjelder arbeidet med tilrettelegging og infrastruktur vil friluftsparadokset raskt melde sin ankomst. Det vil alltid være motsetninger mellom å legge til rette for at flest mulig skal komme seg ut i naturen og skade som følge av inngrep og trafikken i seg selv. Motsetningen mellom fordeler og ulemper og at dette er størrelser som det er vanskelig å sammenligne gjør det vanskelig å definere *bærekraftig tilrettelegging*. Det vil også være krevende å ha et tilstrekkelig godt kunnskapsgrunnlag (om naturverdier, konsekvenser osv.). Det vil likevel være mulig å unngå de største «utgiftene» og maksimere «inntektene» gjennom å ha noen gode prinsipper og god planlegging. Miljødirektoratets veileder «Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv»¹⁰ beskriver en del slike prinsipper og kan benyttes.

¹⁰ Veileder M-1326-2019 - Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv, Miljødirektoratet, <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1326/m1326.pdf>

FNR har en rolle som pådriver og bidragsyter og kan påvirke prosjekt i bærekraftig retning. Hvordan vi vurderer og forholder oss til de enkelte prosjekt er et arbeidsområde vi må utvikle oss på. Spørsmål og mulige tiltak som kan utredes:

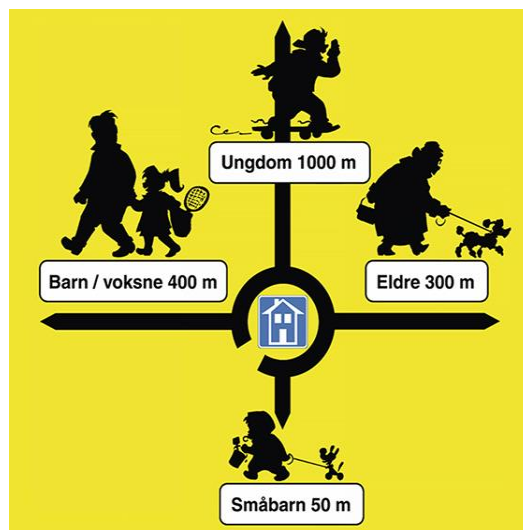
- Hvordan sikre at tilrettelegging tar hensyn til sårbar natur og spesielle naturverdier? (kunnskapsgrunnlag, saksbehandlingsrutiner, kvalitetssikring)
- Hvordan vurdere framtidig trafikk og kost-nytte for denne opp mot inngrepene?
- Bruke planverktøy for å få til bærekraftig tilrettelegging (planprosesser i kommunene, prosjektene «Kartlegging og verdsetting av friluftsområder» og «Plan for friluftslivets ferdselsårer»)
- Jobbe planmessig for redusert terrengslitasje
- Ivareta og øke de positive effektene som dugnadsgrupper og venneforeninger utgjør (sosial inkludering, stedstilhørighet, samfunnsnytte)
- Ta grep om toalettproblematikken (kunnskap for den enkelte og anlegg der det er behov)

4.6. Politikk og arealforvaltning

Hvordan vi planlegger og forvalter arealene våre er avgjørende for et bærekraftig samfunn. Mange og viktige avgjørelser tas i arealplaner og legger føringer for utviklingen i mange tiår framover. Arealplaner må ta vare på biologisk mangfold og legge til rette for fossilfrie hverdager, samtidig som de legger til rette for arbeidsplasser og god velferd og livskvalitet. Det er mange hensyn som skal balanseres.

FNR kan bidra som faglig rådgiver ovenfor kommune, fylkeskommune og stat. FNR kan til en viss grad også bidra i offentlige debatter om areal og friluftsliv, samtidig som vi skal være aktive i samarbeidet med FNF og andre organisasjoner. FNR jobber aktivt for å gjennomføre prosjektene «Kartlegging og verdsetting av friluftsområder» og «Plan for friluftslivets ferdselsårer» og for statlig sikring av friluftsområder i våre kommuner. Areal spørsmål som berører folks mulighet til å være fysisk aktive ute og som berører natur og friluftsområder vil være viktige for FNR, f.eks.:

- Boligutvikling må skje slik at flest mulig har nær tilgang på natur (sjø OG skog) og grøntområder
- Mulighet for friluftsliv må vektlegges i bolig- og samfunnsplanlegging for å øke bolyst og lokal identitet
- Nærturområder må ivaretas og utvikles på en bærekraftig måte
- Grønne ferdselsårer må ivaretas og utvikles for å stimulere til «grønn samferdsel»
- Inngrep i naturområder må vurderes opp mot skade for natur og friluftsliv og helhetlige vurderinger må gjøres (aktuelle saker: vindkraft, gondol, trapper, bolig, veg, industri, oppdrett, idrettsanlegg, osv.)

Figur 4. Ulike gruppers aksjonsradius til fots på ti minutter (Kilde: Stortingsmeldingen Friluftsliv — Natur som kilde til helse og livskvalitet fra 2016)

FNR har også en mulighet til å bidra til, og påvirke utforming av annen politikk. Igjen vil politikk-områder som berører folks mulighet til å være fysisk aktive ute og som berører natur og friluftsområder være viktige for FNR. Eksempler på problemstillinger der FNR bør utvikle og utrede egne standpunkter kan være:

- Utvikling av naturbasert turisme og reiseliv
- Utbygging av reiselivsrelaterte anlegg i naturen
- Bygging av hytter
- (...her vil det kunne settes opp mer etter hvert)

4.7. Tiltak utenfor FNRs virkeområde

FNR kan, som alle andre, bidra til bærekraft ved å støtte saker som er avgjørende for riktig utvikling, uten at dette har noe med friluftsliv å gjøre. Et eksempel er klimavoter for flyreiser. FNR kan også bidra til innsamlingsaksjoner eller arrangere egne slike knyttet til våre aktiviteter. Konkrete tiltak er ikke vurdert i dette dokumentet.

5. Prioriteringer og tiltaksliste per mars 2020

Det er krevende å sette tall på våre påvirkninger. Det er enda mer krevende å tallfeste positive og negative effekter av tiltak og hvordan dette virker inn på den totale samfunnsnytt av vårt arbeid. Det er ikke hensiktsmessig å se på f.eks. redusert CO₂-utslipp alene, ettersom f.eks. en friluftslivsreise som regel har effekter som også bidrar positivt til bærekraft. Man kan også si at alle tiltak som bidrar positivt må iverksettes hvis mulig. I arbeidet med prioritering av tiltak er det derfor gjort skjønnsmessige vurderinger av effekter. I tillegg er det gjort grove anslag på hvor lett tiltaket kan gjennomføres. Med dette menes både om tiltaket er modent, om det er vanskelig å gjennomføre og kostnader knyttet til gjennomføring.

Resultatet av denne prosessen er en tiltaksliste som skiller mellom de prioriterte tiltakene og tiltakene som ansees som mindre betydningsfulle og/eller som er vanskeligere å nå. Tiltakene er her på stikkordsform og det bør settes konkrete og målbare mål for de enkelte tiltakene i annet planverk eller ved revisjon av dette dokumentet.

Relasjon til FNs bærekraftsmål	FNRs bidrag				
	Område	Prioriterte tiltak	Kommentar/utdypning	Måloppnåelse 2020	
  	Redusere utslipp fra transport knyttet til egen drift	• Videomøter	Alle ansatte tar dette i bruk. Be om at våre samarbeidspartnere tar dette i bruk		
		• Bedre møteplanlegging	Vektlegge samlet reisevei for alle, slå sammen ærend, med mer		
		• Kjøre kollektivt	Alltid undersøke og velge kollektivt hvis mulig		
		• Fly mindre	Flyreiser vurderes ekstra kritisk med mål om å redusere antallet		
		• Bildeling	Fortsette å tilby våre biler til utlån for samarbeidspartnere		
		• CO ₂ -regnskap transport	Enkelt regnskap for kjørelengde og fly		
		• Gå/sykle til jobb	Stimulere til fossilfri transport for ansatte til og fra jobb, låne ut FNRs el-sykel		
		Lavere prioritet:			
		• Færre biler	Evt. erstatte egne biler med bildelingsløsning		
		• El-bil			
	Redusere utslipp fra friluftslivs-transport generelt	• Nærturer benyttes i større grad	Stimulere folk til å velge nærturer som innebærer kortere reisevei og mindre fossil transport/mulighet for å gå eller sykle		
		• Gå/sykle/reise kollektivt til tur			
		• Samkjøring	Flere personer i hver bil gir mindre utslipp og mulige positive sosiale effekter		
• Ivareta og utvikle nærturområder		Henger sammen med arealforvaltning, anleggsutvikling med mer			
• Bedre kollektivdekning		Arbeide for bedre kollektivdekning til turmål og utvikle turmål med kollektivmuligheter			
Redusere forbruk av utstyr i FNRs aktivitet og drift	• Grønn samferdsel i hverdagen	Stimulere til at friluftsliv og grønn samferdsel kombineres i hverdagen			
	• Kjøpe mindre	Kritisk behovsvurdering før innkjøp av utstyr (ikke «dingser», flerbruks- framfor spesialutstyr)			
	• Vedlikeholde og reparere	Vedlikeholde og reparere framfor å kjøpe nytt			
	• Kjøpe kvalitetsutstyr				
	• Kjøpe brukt				

		<ul style="list-style-type: none"> • Kjøpe riktig • Unngå engangsprodukt 	Velge produkter som er miljømessig og sosialt bærekraftige (material og produksjon)	
	Redusere forbruk/utsyr i friluftslivet generelt	<ul style="list-style-type: none"> • Rollemodeller • Det enkle friluftslivet • Reparasjon og gjenbruk 	Oppfordre til bevisste forbrukervalg, jf. listen over, og være gode rollemodeller Fremheve det enkle friluftslivet framfor det utstyrskrevenende Stimulere og legge til rette for gjenbruk og reparasjon (finn.no, byttedager, reparasjonshjelp)	
	Drift av friluftsrådet – andre tiltak	<ul style="list-style-type: none"> • Utlån og deling • Bærekraftig mat • Avfallshåndtering 	Framsnakke utlån og utleie og bidra til utstyrsdeling (utlånslytter, utstyrsentraler) Utarbeide og ta i bruk retningslinjer Redusere og sortere avfall på kontor og ved arrangement	
		Lavere prioritet:		
		<ul style="list-style-type: none"> • Enøk kontor • Miljøsertifisering 	Se på mulige ordninger og gevinster ved å gjøre dette	
	Kunnskap og holdningsarbeid	<ul style="list-style-type: none"> • Være gode rollemodeller • Formidle kunnskap og holdninger • Lære bort ferdigheter • Kortreist friluftsliv 	Være gode rollemodeller, både som enkeltindivider og som virksomhet Formidle kunnskap om bærekraft og friluftsliv gjennom våre kanaler Formidle ferdigheter i bærekraftig friluftsliv og naturforståelse Stimulere til kortreist friluftsliv og de store opplevelsene i de små tingene	
	Stikk UT! og bærekraft	<ul style="list-style-type: none"> • Formidle kunnskap og holdninger • Stikk UT!-vettreglene • Nærturer benyttes i større grad • Kollektivtransport benyttes i større grad • Sosial inkludering • Kvalitetssikre turer • Stikk UT!-ferie 	Formidle holdninger og kunnskap til Stikk UT!-brukere og andre gjennom kartet som sendes ut, nettside, nyhetsbrev og medieoppslag (når svært mange) Videreutvikle Stikk UT!-vettreglene ift. bærekraft Stikk UT!-turer der folk bor, som kan nås til fots hjemmefra eller med sykkel Endre fokus fra å reise til flest mulig forskjellige turmål med store avstander (telling, måling og belønning av bærekraftige valg) Økt fokus på store opplevelser i små og nære ting Øke bruk av kollektivtransport til Stikk UT! (velge startpunkt nært stoppested, koble med FRAM-appen, jobbe for bedre kollektivdekning, etablere Stikk UT!-knutepunkt med flere turer og god kollektivdekning) Vektlegge sosial inkludering (turvenn, samkjøring) og øke turens positive bidrag til bærekraftsmål Kvalitetssikre turer ift. bærekraft (transport, slitasje, parkering, naturverdier, grunneierinteresser og risiko for skade) gjennom dialog med myndigheter, organisasjoner og grunneiere Vurdere konseptet Stikk UT!-ferie som kortreist flerdagers alternativ i helger og ferier	
		Lavere prioritet:		
		<ul style="list-style-type: none"> • Klimamål for brukere • Klimaregnskap for Stikk UT! 	Lage sett med måleparametere for Stikk UT!-bærekraft for brukere og/eller bedrifter Lage klima og/eller bærekraftregnskap for Stikk UT!	
	Friluftskoler, læring i friluft,	<ul style="list-style-type: none"> • Redusere utslipp fra transport • Redusere forbruk og utstyr 	Se mer detaljerte tiltak lengre opp i tabellen Se mer detaljerte tiltak lengre opp i tabellen	

	kurs, turer og opplegg	<ul style="list-style-type: none"> • Formidle kunnskap og holdninger gjennom undervisningsopplegg 	Tema: - Respekt og forståelse for natur og økologi, - Sporløs ferdsel, - Søppelsortering, - Friluftsliv og bærekraft, - ...mer	
	Marin forsøpling	<ul style="list-style-type: none"> • «Stikk UT og plukk!» 	Videreføre «Stikk UT og plukk!» og samarbeidet med Plastjegerne på Smøla i tråd med føringer fra tildelende myndigheter. Vurdere de generelle tiltakene knyttet til transport, utstyr og holdnings-/kunnskapsarbeid for dette arbeidsfeltet	
	Tilrettelegging og infrastruktur	<ul style="list-style-type: none"> • Bærekraftig tilrettelegging • Benytte planverktøy • Terrenslitasje 	Utvikle egen politikk og rutiner for vurdering av tilretteleggingstiltak, herunder rutiner for kunnskapsgrunnlag, saksbehandling og kvalitetssikring og rutiner for vekting mellom folkehelse og naturverdier Delta i kommunenes planprosesser. Jobbe for gjennomføring av prosjektene «Kartlegging og verdsetting av friluftsområder» og «Plan for friluftslivets ferdselsårer» i våre kommuner Jobbe planmessig for redusert terrenslitasje, både på Stikk UTI-turer og andre ruter	
	Politikk og arealforvaltning. FNR skal jobbe for:	<ul style="list-style-type: none"> • Toalettproblematikk • Sosial gevinst av tilretteleggingsarbeid 	Ta grep om toalettproblematikken (kunnskap for den enkelte og anlegg der det er behov) Ivareta og øke de positive effektene som dugnadsgrupper og venneforeninger utgjør (sosial inkludering, stedstilørighet, samfunnsnytte)	
		<ul style="list-style-type: none"> • Boligutvikling og bostedsutvikling 	Boligutvikling må skje slik at flest mulig har nær tilgang på natur (sjø OG skog). Mulighet for friluftsliv må vektlegges i bolig- og samfunnsplanlegging for å øke bolyst og lokal identitet	
		<ul style="list-style-type: none"> • Nærturområder 	Nærturområder må ivaretas og utvikles på en bærekraftig måte	
		<ul style="list-style-type: none"> • «Grønn samferdsel» 	Grønne ferdselsårer må ivaretas og utvikles for å stimulere til «grønn samferdsel»	
		<ul style="list-style-type: none"> • Vekting av friluftsliv i arealspørsmål 	Inngrep i naturområder må vurderes opp mot skade for natur og friluftsliv og helhetlige vurderinger må gjøres	
		<ul style="list-style-type: none"> • Kartlegging og verdsetting av friluftsområder 	Bidra til økt og helhetlig kunnskap om friluftslivets arealer og ivaretagelse av disse	
		<ul style="list-style-type: none"> • Plan for friluftslivets ferdselsårer 	Bidra til økt og helhetlig kunnskap om friluftslivets ferdselsårer og utvikling og ivaretagelse av disse	
	<ul style="list-style-type: none"> • Utrede standpunkt og bidra til politikktutforming på andre områder 	Eks. naturbasert reiseliv, reiselivsanlegg i naturen, hyttebygging, strandsoneforvaltning Utvikle samarbeid med Forum for Natur og Friluftsliv og andre organisasjoner		

Tabell 2: Prioriterings- og tiltaksliste.

6. Oppfølging

Dette dokumentet inngår i FNRs planstruktur som en temastrategi som legges til grunn for andre planer og årsplan. Dokumentet følges opp gjennom prioriteringer i årsplanen og i den daglige driften. Dokumentet kan suppleres fortløpende og revideres før utarbeidelse av neste årsplan.

7. Vedlegg

7.1. Vedlegg 1 Sjekkliste for bærekraftig mat

Dette dokumentet er et utkast til sjekkliste for bærekraftig mat til bruk i FNR. Det kan benyttes internt eller i kommunikasjon med leverandører. Dokumentet kan utvikles videre.

Det er tatt med her som et eksempel på konkrete rutiner som bør utvikles for flere av våre bærekraftstiltak.

Bærekraftig mat til Friluftsrådet Nordmøre og Romsdal

FNR ønsker å benytte bærekraftig mat på våre arrangementer og ber om at følgende produkter unngås eller reduseres i størst mulig grad.

- Storfekjøtt, annet rødt kjøtt tas med i begrenset mengde
- Palmeolje
- Kveitarter, breiflabb, steinbit, hai, hummer, uer, ål
- Kun M/ASC-sertifisert: tunfisk, scampi, torsk, laks
- ...

I tillegg bes det om å vektlegges

- Vegetariske retter
- Tilpassede mengder og mat som kan tas vare hvis den ikke blir spist opp
- Norsk frukt og grønnsaker
- Alternativer som er økologiske
- Alternativer som er lokale og i sesongen lokalt
- Alternativer som er produsert med sosial rettferdighet

Mer informasjon om bærekraftig mat finnes på f.eks.

<https://naturvernforbundet.no/spis-naturen/barekraftig-mat-article32553-3469.html>

<https://www.wwf.no/sjømatguiden>

<https://www.framtiden.no/gronne-tips/mat/sjekk-hvilken-mat-som-er-best-for-miljoet.html>